

## ACTIVITATEA TIPOGRAFICĂ BĂLGRĂDEANĂ ÎNTRE PROVOCĂRILE REFORMEI PROTESTANTE ȘI CELE ALE CONTRAREFORMEI CATOLICE

Relațiile Reformei cu Contrareforma catolică s-au soldat cu consecințe culturale din cele mai importante pentru cultura din apusul Europei. Amintim doar câteva dintre ele:

1. Examinarea textului biblic în cadrul polemicii religioase a produs introducerea în discuție și a altor versiuni decât cele consacrate de spiritul european<sup>1</sup>. Acestei nevoi de înțelegere și explicare a textului biblic i se încadrează și numărul crescut de comentarii și parafraze (comentariu combinat cu rescrierea textului astfel încât locurile obscure să devină inteligibile cititorilor). În mod reflex, această atenție specială acordată acribiei filologice a condus la o dezvoltare fără precedent a disciplinei. Acum apar marile dicționare (Calepinus, Henricus Stephanus etc.) și prima comparare a limbilor europene, care a dus la ideea familiilor de limbi<sup>2</sup>.

2. În mod direct, accentul pus pe exactitatea științifică a produs ea însăși o mutație fundamentală și în celelalte științe, fie ele fizice, naturale etc. Ca o consecință mai îndepărtată a acestei nevoi de exactitate este și faptul că spre mijlocul secolului al XVII-lea știința europeană intră în perioada ei pozitivistă<sup>3</sup>.

3. Sub raportul artistic, încercarea de a convinge și (implicit) de a combate

---

<sup>1</sup> Pentru *Vechiul Testament* au fost luate în discuție manuscrisele *Septuagintei*, dar și cele ebraice și cele siriace. Pentru *Noul Testament* s-a luat în considerare textul original grec, dar și varianta siriacă. Recitirea textului biblic din perspectiva noilor texte a făcut necesară revizuirea traducerii *Vulgatei* făcută în secolul al III-lea d. Chr. de Sfântul Ieronim fie printr-o corectare a ei (versiunea revizuită a fost realizată în timpul Sinodului Tridentin), cât și noi traduceri (amintim doar traducerea în latină a *Noului Testament* realizată de Erasmus din Rotterdam, cea a *Vechiului și Noului Testament* făcută în latină de Teodor de Beza etc.).

<sup>2</sup> Să nu uităm faptul că noile descoperiri geografice îi puseseră pe europeni în fața unor limbi încă necunoscute. Ca fapt amuzant, trebuie să amintim că Cristofor Columb a fost însoțit în expediția sa de un călugăr care știa ebraica, latina și greaca, în speranța că, după separarea limbilor de la turnul Babel, diferențele dintre ele nu vor fi fiind așa de mari încât să nu fie posibilă o înțelegere cu locuitorii Indiei.

<sup>3</sup> Amintim faptul că acum au apărut primele clasificări ale lumii vegetale și animale (Gessner) și primele încercări de a trece cercetarea combinării elementelor din domeniul speculației de tip mistic (alchimia) spre o viziune corectă (chimia): Boyle, de exemplu, a jucat un rol foarte important în această direcție. Să mai adăugăm că tot acum astronomia cunoaște prin Copernicus și Galileo Galilei o evoluție spre o viziune științifică.

a condus la apariția unui nou stil, mult mai emfatic, care stă la baza unui curent nou artistic: Barocul.

4. Nevoia disputei (și, uneori, a dialogului) a dus la exacerbarea unei noi retorici, mult mai percutante pentru cititor și auditor. Aceasta, în relație cu nevoia de expresivitate, a făcut ca Barocul să pună un accent deosebit pe expresivitate, dar și pe rigurozitatea exprimării; indirect s-a creat o nouă retorică.

Această confruntare nu a avut ca limită spațiul demarcat de lumea Catolicismului și a Reformei, ci ea s-a întins și în alte regiuni ale Europei și chiar în afara frontierelor acesteia. În rândurile care urmează vom încerca să urmărim impactul transformărilor produse de acest dialog - confruntare și asupra spațiului nostru.

Primul lucru pe care trebuie să îl observăm este acela că în Transilvania a existat în secolul al XVI-lea și al XVII-lea o confruntare directă între Reformă și Contrareforma catolică (mai puțin în mediul săsesc, întrucât sașii au trecut în bloc la luteranism, și mai mult în mediul maghiar, datorită confruntării - cu substrat politic - între catolicismul susținut de imperiali și reforma susținută de principii Transilvaniei). În această confruntare a fost atrasă și masa de români - fie prin încercarea de atragere a lor la Reformă<sup>4</sup>, fie prin întărirea catolicismului<sup>5</sup>.

Indiferent însă, oricare a fost sorgintea și intenția încercării de atragere a românilor la Reformă sau Catolicism, acest fapt a avut urmări din cele mai interesante pentru evoluția culturii române. În rândurile care urmează vom prezenta câteva din aceste consecințe.

1. Unul din primele texte coresiene, *Catehismul*, adoptă o formă inedită pentru cultura de sorginte slavo-bizantină: forma euristică. Alternanța întrebărilor cu răspunsurile, în care (într-o formă mai evoluată) intervine și o terță persoană, un comentator, a creat un model pentru multe scrieri care au fost redactate în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea fie ele de inspirație catolică sau reformată. Amintim câteva dintre ele: *Catehismul* tipărit la Alba Iulia de Fagarassi, *Catehismul calvinesc* și *Scutul Catehismului*, dar și *Învățătura creștinească* redactată de Petru Movilă și *Catehismul* tipărit la Tirnavia în 1723 sunt doar câteva dintre aceste texte catehetice. Dar această formă catehetică a fost acceptată de Ioan Zoba din Vinț și în *Cărare pre scurt*.

Reflexe ale acestui stil euristic găsim și în *Răspunsul* mitropolitului

<sup>4</sup> Propaganda reformată în rândul românilor a fost fie misionarism creștin, fie a fost o dimensiune a politicii principilor transilvani.

<sup>5</sup> În corespondența iezuiților clujeni de la sfârșitul secolului al XVI-lea s-a menționat ca o mare reușită că însuși episcopul valah și-a trimis copilul la colegiul iezuit din Cluj. La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor iezuitul Gabriel Buitul-Valachus a desfășurat o largă activitate în rândul românilor din Caransebeș și Lugoj, ca să nu mai amintim că a tipărit la Roma și un *Catehism*.

Varlaam, care își imaginează un dialog posibil cu adversarii lui, dar și în predicile lui Antim Ivireanul, care își imaginează un dialog cu ascultătorii săi.

2. Începând cu *Tâlcul Evangheliilor* al lui Coresi se impune o nouă structură retorică a omileticii, structură care derivă din tratatele de retorică occidentală: introductio, peroratio, conclusio etc. devin, prin textul coresian, părți obligatorii într-un discurs bisericesc. O influență a acestui fapt o constatăm și în unele din cazaniile lui Varlaam.

3. Parafraza biblică a devenit, odată cu Erasmus din Rotterdam, o posibilitate de a explica textul biblic pentru cititorul obișnuit. Acest tip de rescriere a textului s-a suprapus peste o mai veche tendință provenită din evul mediu timpuriu (atât cel oriental, cât și cel occidental) de a compune texte lirice (cântece) pornind de la textul biblic. În timpul lungilor pelerinaje spre diferitele mănăstiri, această tendință a cântecului congregațional a fost și mai mult întărită.

Odată cu apariția Reformei, Luther, dar mai ales Calvin, au subliniat importanța cântecului congregațional, insistând - în mod special Calvin - pentru compunerea de cântece care să fie inspirate de textul biblic. Acestei tendințe i s-a supus și Clement Marot și Teodor de Beza când au compus *Psaltirea hughenotă*, răspândită în toată Europa prin difuzarea calvinismului<sup>6</sup>. Mărturii de la curtea regelui Francisc I al Franței ne spun că, atâta vreme cât a fost la curtea regelui francez Clement Marot, și, bineînțeles, până la Noaptea Sfântului Bartolomeu, devenise o adevărată modă atât între înaltele doamne cât și între servitoare să cânte psalmii compuși de el în versuri<sup>7</sup>. Din franceză *Psaltirea* a fost tradusă și rescrisă în germană de Ambrosius Lobwasser, iar din germană și, probabil, din franceză, a fost tradusă în maghiară de Albert Szenci Molnár. Versiunea lui Molnár a fost impusă de principii Transilvaniei ca versiunea oficială a psaltirii care se cântă în biserica maghiară calvină. Ea a fost tradusă și în limba română pentru românii convertiți, cele trei manuscrise (copiate toate în Țara Hațegului și vestul Banatului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea) sunt un reflex al acestei traduceri.

Dar psaltirea hughenotă crease o modă literară a parafrizei versificate care a afectat întreaga cultură vest-europeană: pentru a contracara succesul, catolicii germani compun o psaltire în versuri numită *Antilobwasser*. Iar foarte mulți poeți francezi ai Pleiadei redactează psaltiri (sau doar psalmi) în versuri.

Această tendință este cunoscută și de un cărturar polonez (viitor episcop) care își face educația în Franța, Jan Kochanowski. *Psaltirea în versuri* a lui Kochanowski a avut un impact deosebit asupra culturii poloneze, cunoscând până

<sup>6</sup> Această psaltire a fost tradusă - păstrând melodiile - în germană, olandeză, engleză etc.

<sup>7</sup> Parafraza versificată a psalmilor nu este o simplă traducere, ci un act de originalitate artistică. Psaltirile versificate trebuie privite, deci, ca o creație originală a cărei calitate artistică este singurul factor care îi justifică existența.

la sfârșitul secolului al XVI-lea mai multe ediții. De acest impact nu a putut să fie străin un tânăr cărturar deschis la noutate și dornic de cultură: viitorul mitropolit al Moldovei, Dosoftei.

De aceea, *Psaltirea în versuri* tipărită de el la Uniev este un reflex al unei mari tendințe a culturii europene și mai puțin o imitație directă a scrierii prelatului polonez. Textul mitropolitului moldovean a creat, la rândul său, o modă în cultura română și, la treizeci de ani după compunerea sa versificată, un ardelean, Teodor Corbea, redactează și el o psaltire versificată iar, la peste 150 de ani, ieșeanul Ioan Prale tipărește la Brașov, în 1827, o altă versiune versificată a psaltirii în românește.

Dar Reforma a avut și o altă consecință: tipografii *Noului Testament de la Bălgrad* și ai *Psaltirii* adoptă modelul edițiilor occidentale ale *Bibliei*, cu împărțirea textelor pe capitole și versete (capuri și stihuri), ceea ce va ajuta considerabil la consultarea textelor. Să adăugăm că această abordare științifică a textului biblic era însoțită de comentarii, trimeri și glosări. Această modalitate a fost adoptată și de *Biblia de la București*. Trebuie să subliniem că, din acest punct de vedere al abordării științifice a textului biblic, românii au anticipat cu peste o sută de ani orice astfel de întreprindere la alte popoare ortodoxe.

Dialogul Reformă și Contrareformă catolică pe de o parte, cel dintre Biserica Ortodoxă și cea Reformată și Catolică, pe de alta, au fost un factor stimulator pentru cultura noastră; iar orice interpretare a înnoirilor de pe teritoriul culturii românești trebuie privită din această perspectivă.

MIHAI-ALIN GHERMAN

**The Printing Activity from Bălgrad between  
the Challenges of the Protestant Reform and those of the Counter-Reformation**

(Summary)

The author points out the cultural consequences of the dialogue between the Transylvanian orthodoxy and the Western Church, as reflected in the Romanian printing activity from the second half of the 17<sup>th</sup> century. These cultural consequences are: the heuristic form of the teaching texts (catechisms, sermons, moralising literature), a new rhetoric structure of the homiletic, the spreading out of the congregational song, the distribution of the biblical texts into chapters and verses.

(Translated by Petru Ionescu.)